

CZU: 811.135.1

ORCID: 0000-0002-0725-4893

Galaction VEREBCEANU
Institutul de Filologie Română
„Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
(Chișinău)

STUDIU LINGVISTIC ASUPRA
MANUSCRISULUI *SANDIPA*.
GRAFIA (1)

Linguistic research on the *Sandipa* handwritten. Writing 1

Abstract: There is examined inventory of letters used at the imitating, by the scribe Ioan Crăciun from Ștefănești Dorohoi, the folkloric novel text *Sandipa*, contain between the files 1 and 101 of the Romanian research from 1798 and preserved into the State Library of Russia (Moscow). It is important to establish the values of the Cyrillic polyphon letters or the letters that have phonetic correspondences harder to specify.

Keywords: copy, grapheme, research, letter, suprawording, sound-type, text, phonetic value.

Rezumat: Este examinat inventarul slovelor folosite la copierea, de către scribul Ioan Crăciun din Ștefănești, Dorohoi, a textului romanului popular *Sandipa*, cuprins între filele 1^r și 101^r ale unui manuscris românesc de la 1798 și păstrat la Biblioteca de Stat a Rusiei (Moscova). Accentul principal se pune pe stabilirea valorii literelor chirilice polifone sau care au corespondențe fonetice mai greu de precizat.

Cuvinte-cheie: copie, grafem, manuscris, slovă, suprascriere, sunet-tip, text, valoare fonetică.

Recent, a fost pus în circulație științifică, prin metoda transcrierii interpretative, textul integral al manuscrisului intitulat *Sandipa, adică poveste lui Chir-Împărat* (vezi Verebceanu 2017: 35–55; 67–89; 113–130), una din numeroasele variante românești ale romanului popular de origine indiană *Sindipa*, pătruns în literatura noastră la începutul secolului al XVIII-lea. În partea introductivă a ediției, se precizează, bunăoară, că versiunea moldovenească, puțin cunoscută în literatura de specialitate, datează din 1798, a fost copiată de Ioan Crăciun din Ștefănești, Dorohoi, se conține într-un manuscris românesc, cota 824, fondul *Grigorovici*, păstrat la Biblioteca de Stat a Rusiei (Moscova) și are 101 file.

Într-un alt studiu apărut de curând (vezi Verebceanu 2019: 49-63), au fost prezentate unele aspecte de ordin filologic referitoare la descrierea manuscrisului, datarea, localizarea și filiația textelor. Colaționarea manuscrisului moscovit, de exemplu, cu alte 9 copii bucureștene ale romanului, anterioare sau posterioare manuscrisului analizat, a evidențiat faptul că versiunile românești cercetate – toate provenite dintr-un singur

prototip – înregistrează evidente similitudini, iar deosebirile ne semnificative dintre texte se datorează copiștilor care au intervenit, pe alocuri, cu diverse soluții de traducere și adaptări particulare.

Prin cercetarea pe care o inițiem acum ne propunem să continuăm investigația asupra manuscrisului *Sandipa*, analizând trăsăturile lingvistice (grafice, fonetice, morfologice, sintactice și lexicale) proprii textului de la 1798.

Așadar, un prim aspect al cercetării de față este examinarea semnelor grafice folosite, de scrib, la transcriere. Vor fi analizate, în primul rând, acele litere chirilice care înregistrează mai multe valori fonetice sau au corespondențe fonetice mai greu de precizat, precum și alte aspecte ce țin de particularitățile scrierii cu litere chirilice.

Inventarul literelor chirilice. Textul manuscrisului *Sandipa* folosește următoarele semne grafice: **а** (cu variantă majusculă **А**), **б**, **в**, **г**, **д** (cu variantă suprascrisă), **е**, **ж**, **з**, **и**, **ї**, **й**, **к**, **л**, **м**, **н**, **о**, **п**, **р** (cu variantă suprascrisă), **с** (cu variantă suprascrisă), **т** (cu variantă suprascrisă), **ѣ**, **ѝ** (cu variantă suprascrisă), **ѡ**, **Ѣ**, **Ѥ**, **Ѧ**, **ѧ**, **Ѩ**, **ѩ**, **Ѫ**, **ѫ**, **Ѭ**, **ѭ**, **Ѯ**, **ѯ**, **Ѱ**, **ѱ**, precum și ligatura **ѡа**. Cu valoare numerică, după modelul alfabetului grecesc, se întrebuițează slovele: **в** (= 2), **г** (= 3), **д** (= 4), **е** (= 5), **ѕ** (= 6), **з** (= 7), **и** (= 8), **гї** (= 13), **ѡї** (= 15), **н** (= 50), **р** (= 100).

Valoarea slovelor. În interpretarea grafiei manuscrisului *Sandipa* s-a ținut seama de principiile general acceptate în literatura de specialitate ale scrierii slavone românești și de valoarea semnelor grafice în textele slave. Ca punct de referință, s-a luat fonetica limbii române din secolul al XVIII-lea și, totodată, stadiul atins de graiurile dacoromâne din perioada respectivă. În cazul în care stabilirea corespondențelor dintre litera chirilică și sunetul-tip nu s-a putut face sau a fost îndoielnică, s-a făcut referință la starea limbii române literare actuale. În situația de la urmă, s-a avut în vedere, de exemplu, deosebirea dintre *ă* și *î*, greu de făcut în scrisul chirilic din perioada de referință din cauza că una și aceeași slovă, **ѡ**, era folosită pentru redarea celor două sunete.

Examineate sub raportul valorii fonetice, slovele folosite în manuscrisul *Sandipa* pot fi repartizate în trei grupe caracteristice: 1) o slovă corespunde unui sunet-tip; 2) mai multe slove corespund unui sunet-tip și 3) o slovă corespunde mai multor sunete-tip.

Dintre acestea, cele mai numeroase sunt slovele din prima grupă, care au, în toate pozițiile posibile, o singură valoare fonetică, ușor de stabilit: **а** = *a*, **б** = *b*, **в** = *v*, **д** = *d*, **ж** = *j*, **з** = *z*, **л** = *l*, **м** = *m*, **н** = *n*, **п** = *p*, **р** = *r*, **с** = *s*, **т** = *t*, **ѣ** = *f*, **ѡ** = *h*, **ѣ** = *ț*, **ѣ** = *č*, **ѡ** = *ș*, **ѡ** = *șt*, **ѡ** = *ps*, **ѡ** = *t*, **ѡ** = *ğ*, **ѡ** = *iu*. Iată câteva exemple: **авѡндѡ**¹ = *având* (1^v), **вѡбѡ** = *babă* (39^r), **дѡбѡндѡ** = *dobândă* (87^v), **жѡрѡмѡнѡпѡдѡ** = *jurământul* (33^r), **мѡщѡшѡѡнѡрѡлѡ** = *meșteșugurile* (1^r), **пѡдѡѡѡѡ** = *pedeapsa* (94^v), **пѡнѡѡѡѡ** = *pungile* (80^r), **пѡѡѡѡѡ** = *pofta* (67^v), **пѡѡѡѡѡѡ** = *târziu* (14^v), **вѡнѡнѡнѡѡѡ** = *voinicel* (98^v). Valoarea celorlalte litere chirilice, deosebite de cele menționate mai sus prin faptul că sunt polifone sau au corespondențe fonetice mai greu de precizat, va fi stabilită în continuare.

¹ Pentru a păstra caracteristicile grafice ale textului, am reținut, din toate semnele diacritice folosite, doar slovele suprascrise, marcându-le prin subliniere. Totodată, cuvintele au fost transpuse întocmai în română.

Г și К

Ambele slove, *glagol* și *kaku*, notează, în funcție de poziție, două variante ale unui sunet. Aflate înaintea unei consoane sau unei vocale nepalatale, г, к corespund velarelor g și, respectiv, k: **ГЛАС** = *glas* (17^r), **ГРАВЪ** = *grabă* (30^v), **УГРАДА** = *ograda* (39^r), **ВИКЛЕШЪГ** = *viclesug* (56^v), **НЕГЪСНОРТЕ** = *negustorie* (78^v), **КРЪНИИ** = *crunt* (44^r), **НЕКЛЪМИИ** = *neclătit* (83^r), **КЪКОН** = *cucon* (1^v), **ФОК** = *foc* (48^r). Urmate de *e* sau *i* ori de un diftong care începe cu o vocală prepalatală, slovele în discuție notează oclusivele palatale, redată în română prin *gh, ch*: **ЪНГЮ** = *unghiu* (18^v), **ДУГЪЕНЪ** = *dugheană* (29^v), **КЕМЪ** = *chemă* (36^v), **КИПЪД** = *chpul* (5^r).

Є

Litera chirilică, numită *est*, apare notată în toate cele trei poziții, la început, la mijloc și la sfârșit de cuvânt. În poziție inițială (doar în unele cuvinte) și când este precedată de consoană sau de vocală, є corespunde sunetului *e*: **ЕЛИНЪСЪСКЪ** = *elinească* (1^r), **АЧЕПЕ** = *incepe* (4^r), **АПЪРЪЦТЕ** = *împărăție* (10^r). La inițială de cuvânt și de silabă, urmând o regulă veche a ortografiei slavone (vezi Bărbulescu 1904: 72, 80–81, 101–109; Densusianu II 1961: 35), păstrată și în româna literară actuală, є marchează diftongul *ie*: **ЕШИ** = *ieși* (35^r), **БИРЪЕСЪКЪ** = *biruiescu* (51^r), **ПЛОАЕ** = *ploaie* (55^r). Є notează valoarea *e* deschis în formele verbale de imperfect, persoana a 3-a singular și plural: **АВЕ** = *ave* (4^r), **КЪДЕ** = *căde* (41^v), **ФЪЧЕ** = *făce* (1^v), **НЪ ВА ПЪМЕ** = *nu va pute* (34^v), **ВРЕ** = *vre* (3^v) și în forma pronumelui și adjectivului posesiv **МЕ** = *me* (6^v), precum și, uneori, în finala unor substantive feminine articulate: **ЧИНСТЕ ПА** = *cinste ta* (41^r), **АН ЛЪМЕ АЧАСПА** = *în lume aceasta* (50^r), **ЛЪМЪНАРЕ ЕИ** = *lumânare ei* (50^r), **МЪЕРЕ ПА** = *muiere ta* (11^v), **РЪПЕЦЪНЕ АПЪИ** = *răpegiune apii* (20^v), **ЦИНПОАРЕ АПЪРАПЪЛЪИ** = *fiitoare împăratului* (1^r), **СЪ УМПАЛЪ ВРЕМЕ** = *să umplu vreme* (4^v) etc.

Comentarii aparte necesită câteva cazuri particulare înregistrate în textul cercetat: apariția neașteptată a slovei є în anumite contexte. În primul caz, semnul grafic Ѣ, care, în mod normal, marchează segmentul grafic *ea*, este înlocuit de slova є: **СЪ НЪ АМЪЦЕСЪКЪ** = *să nu amăgescă* (86^r), **МЪ АЩЕПЪТЪ** = *mă așteptă* (31^v, 65^v, 79^r, 79^v, 81^r), **АНДРЪЗНЕЛЪ** = *îndrăznelă* (53^r), **СЪ ОПРЕСКЪ** = *să oprescă* (89^v), **СЪ ЗВОРЕСКЪ** = *să zvorescă* (53^v). Valoarea *ea* a slovei este confirmată de prezența alternanței є ~ Ѣ în aceleași cuvinte de pe file diferite sau chiar pe aceeași filă: **СЪ СЕ ФЕРЕСКЪ** = *să se ferească* (35^v) ~ **СЪ СЕ ФЕРЪСЪКЪ** = *să se ferească* (37^r), **ЛЕМ СКРИС** = *le-m scris* (62^r) ~ **НЪ ЛЪМ ЦИНЪИ** = *nu le-am știut* (68^r), **СЪ МЕРГЪ** = *să mergă* (12^v, 24^r, 27^r) ~ **СЪ МЪРГЪ** = *să meargă* (5^r, 7^v), **МЪЕРЕСЪКЪ** = *muierească* (74^r) ~ **МЪЕРЪСЪКЪ** = *muierească* (54^r), **ВИКЛЕН** = *viclen* (39^r, 101^r) ~ **ВИКЛЪН** = *viclean* (44^v), **ВИКЛЕНЪ** = *viclenă* (19^r, 26^v, 94^v) ~ **ВИКЛЪНА** = *vicleana* (18^r, 19^v, 20^r, 21^v, 27^v, 31^r, 45^v, 51^v, 58^v, 93^r), **СЪ ТЕ ИЗБЪВЕСКЪ** = *să te izbăvească* (28^v) ~ **ИЗБЪВЪСЪКЪТЕ** = *izbăvească-te* (28^v), **СЪ МЪ ИЗБЪВЪСЪКЪ** = *să mă izbăvească* (28^v). Fenomenul, atestat în cele mai vechi texte românești (vezi Densusianu II 1961: 35; Teodorescu, Gheție 1977: 61; Chivu 1993: 145), a fost explicat ca o deprindere grafică de influență slavă (vezi Densusianu II 1961: 35).

Slova *ius* se folosește doar în poziție mediană după consoană, înregistrând un număr de apariții nu prea mare, și notează vocala *i*: **авѣнд** = *având* (1^v), **кѣносѣнд** = *cunoscând* (5^v), **плѣнѣ** = *plânge* (37^v), **сѣнп** = *sânt* (67^r), copistul manuscrisului întrebuițând mult mai des slova **ѣ**, pentru a reda același sunet.

ѣ, ѡ și ѣ

Slovele *iati*, *ia* și *iaco* notează, în general, diftongii *ea* și *ia*, situate în diferite poziții.

ѣ, aflată în poziție tare (când slova este urmată în silaba următoare de o vocală centrală și posterioară), apare după slovă-consoană, redând diftongul *ea*: **авѣ** = *avea* (17^r), **дѣгѣнѣ** = *dugheană* (46^v), **ѣннопѣзѣ** = *înnoptează* (87^r), **рѣ** = *rea* (49^v), **рѣмѣнѣскѣ** = *rumânească* (1^r). Același segment fonetic, *ea*, este notat și în legăturile sintactice: **дѣ** = *de-a* (70^v), **лѣѣ** = *le-au* (1^r), **нѣѣ** = *ne-au* (80^v), **пѣѣ** = *te-au* (69^r).

La fel ca în alte texte aparținând perioadei vechi, și în textul manuscrisului *Sandipa* **ѣ**, accentuat sau neaccentuat, în poziție *e* este notat frecvent. Împărțim ideea mult discutată în literatura de specialitate că, în aceste contexte, slova redă valoarea *e* deschis, caracteristică și astăzi unor graiuri românești (vezi Gheție 1968: 501–508; Gheție 1977: 79–86), sau *e*, valoare consemnată în recomandările ortografice și ortoepice ale autorilor de gramatici din epocă (vezi Ursu 1960: 33–46)⁶. Atestările cu **ѣ** = *e*, eventual *e* deschis, fiind foarte numeroase, ne limităm doar la unele exemple în care slova *iati* este concurențiată de **ѣ**: **чѣрѣци** = *cereți* (83^r) ~ **чѣре** = *cere* (77^v), **ва фачѣ** = *va face* (51^v) ~ **ва фаче** = *va face* (60^v), **пѣдѣпѣ** = *pedeapsă* (41^r) ~ **пѣдѣѣ** = *pedeapsa* (94^v), **сѣ пѣме** = *să teme* (5^v) ~ **сѣ пѣме** = *să teme* (52^r), **вѣчнини** = *vecini* (63^v) ~ **вѣчинни** = *vecinii* (64^v).

ѡ apare la inițială de cuvânt, notând fie diftongul *ea*: **ѡ** = *ea* (8^r), fie diftongul *ia*: **ѡкѣ** = *iacă* (80^r), **ѡрнѣ** = *iarnă* (54^v), inclusiv *ia* rezultat prin sinereză: **ѡм** = *i-am* (69^v), sau la început de silabă: **ачѣѡ** = *aceea* (2^v), **дѣрѣѡскѣ** = *dăruiască* (54^r), **фимѣѡ** = *fimeia* (46^v).

ѣ, redând diftongul *ia*, este notat la inițială de cuvânt: **ѣрѣѣ** = *iarba* (8^r), **сѣ ѣсѣ** = *să iasă* (94^v), la început de silabă: **сѣ мѣрѣѣскѣ** = *să muruiască* (96^r), **сѣ рѣнѣѣскѣ** = *să rănduiască* (13^r) sau în poziție metafonică: **ѣ** = *i-a* (62^v), **ѣѣ** = *i-au* (3^r).

În cazul slovelor **ѡ** și **ѣ**, se constată apariții alternante, slovele concurențiatându-se în aceleași cuvinte: **ѡ** = *ea* (pron., 69^v) ~ **ѣ** = *ea* (62^v), **сѣ грѣѣскѣ** = *să grăiască* (7^r) ~ **сѣ грѣскѣ** = *să grăiască* (93^v), **ѣ** (54^r) = *iar* (54^r) ~ **ѣрѣ** = *iară* (1^r), **сѣ се пѣмѣѣѣскѣ** = *să se tămăduiască* (23^r) ~ **сѣ пѣмѣѣѣскѣ** = *să tămăduiască* (90^r).

ѣ

Slova *în*, folosită exclusiv la inițială de cuvânt, este echivalentul grafic al unor segmente fonetice pe care limba română literară le redă prin *î*, *im* și *în*: **ѣн** = *îi* (6^r), **ѣл** = *îl* (15^r), **ѣнкѣ** = *încă* (33^v), **ѣнѣрѣѣѣѣѣ** = *îmbrățoșat* (1^v), **ѣнѣрѣѣѣѣѣ** = *împărate* (57^r), **ѣкѣлѣкѣ** = *încălecă* (52^r), **ѣпѣмѣпѣрѣлѣ** = *întâmplările* (72^v).

⁶ Privitor la istoria fenomenului, vezi Ivănescu 1944-1945: 216–228; Ionașcu 1958: 425–432; Avram 1964: 14–23; Teodorescu 1970: 157–170.

⁷ Grupul de slove **ѣн**, precedat de labiale, a fost transcris *im*, conform normelor ortografice actuale.

(2^r), **деспърци** = *despărțit* (2^v). Apariție specializată au și variantele grafice *s* pentru slova **н**: **сасдипа** = *Sandipa* (1^r), **спренс** = *strein* (62^r), *σ* pentru **ρ**: **φοασπτε** = *foarte* (16^v) și *σ* pentru slova **с**, totdeauna surmontată de titlă: **εσπτε** = *este* (6^r), **цос** = *gios* (25^v).

Semne diacritice. Despre un sistem de semne diacritice consecvent întrebuințate în textul *Sandipa* nu poate fi vorba. Scribul folosește foarte rar *varia* sau accentul grav: **ѠпъраѠпѠлѠн** = *împărățului* (7^r). Utilizare variabilă a semnului diacritic *titla*, având forma *˘*, se constată în abrevieri: **д˘мнезеѠ** = *Dumnezeu* (31^r); cf. însă **дѠмнезеѠ** = *Dumnezeu* (1^v), **д˘мне** = *Doamne* (83^r). Cu *titlă*, dar sub altă formă, apare notată totdeauna slova **с** suprascrisă, de cele mai multe ori slova *s* (vezi *supra*), slova **л**. Rar sunt surmontate de *titlă* slovele cu valoare numerică, fiind însoțite constant din ambele părți de două puncte: **:з:** (7, 1^r) sau de două linii: **=Ѡ̣̣=** (15, 99^v).

Ultimele semne diacritice folosite de copistul manuscrisului sunt *trema* (*˘*), care însoțește slova **л**: **персѠе** = *Persie* (1^v), și *vrahia* (*˘*), pe care o întâlnim notată deasupra slovei **н**: **ѠнцелепцѠй** = *înțelepții* (50^r).

Erori de copiere⁹

Textul manuscrisului înregistrează un număr relativ mare de erori. De cele mai multe ori, se constată lipsa unei litere: *<a>cum* (72^r), *c<e>* (67^v), *cuvă<n>tul* (19^v), *da<u>* (29^v), *deg<r>abă* (59^r), *di<n>* (28^r), *dintă<i>* (92^r), *dre<a>ptă* (16^v, 21^r), *făgădui<n>ță* (2^v), *fiin<d>că* (93^v), *gi<u>ruință* (3^r), *ia<r>* (20^v, 27^r, 31^r), *ief<t>en* (88^r), *împ<r>eună* (27^r), *lemn<e>* (84^r), *lu<c>ru* (49^r), *mu<l>t* (36^v), *pe<n>tre* (87^v), *st<r>așnică* (8^r), *su<p>t* (52^r), *șide<m>* (22^v), *unil<e>* (96^r), *va<i>* (95^r) etc.

Se atestă și exemple în care lipsește o silabă: *ace<le>* (74^v), *cuvinte<le>* (45^r), *dure<re>* (54^r), *mu<ie>re* (29^v), *tutur<or>* (20^r) sau chiar cuvinte: *<au>* (4^v), *<cineva>* (40^v), *<întrebă>* (37^r), *<la>* (49^r), *<lui>* (77^v) etc.

Alteori au loc substituirii de litere: *anui* pentru *unui* (21^v), *apune* pentru *apuce* (20^v), *ava* pentru *avea* (10^r), *avi* pentru *avea* (24^r), *burui* pentru *birui* (67^r), *cară* pentru *care* (8^v), *grag* pentru *drag* (43^r), *împobobi* pentru *împodobi* (38^r), *masire* pentru *pasire* (19^r), *sluții* pentru *slugii* (22^v), *ni* pentru *nu* (21^r), *vai* pentru *voi* (36^r), *vom* pentru *voi* (5^r), *zgomon* pentru *zgomot* (28^r) etc.

Surplus de litere se întâlnește, de exemplu, în: *fiimei* (41^r), *juupeneasa* (17^r), *într-oo* (22^r), *pricinna* (8^v) etc.

Pe parcursul copierii, scribul comite greșeli, pe care, uneori le corectează, alteori le acoperă cu cerneală, rezultând numeroase pete.

Concluziile ce se desprind din analiza grafiei se reduc la următoarele.

Un număr relativ mare de slove folosite la copierea manuscrisului *Sandipa* au valori fonetice ușor de stabilit.

Alte slove, fiind polifone, înregistrează corespondențe fonetice mai greu de precizat și ridică anumite probleme la transpunerea textului chirilic în limba română.

⁹ Exemplele fiind numeroase, semnalăm doar unele. Toate cazurile erorilor se conțin în subsolul ediției (vezi Verebceanu 2017: 35–55; 67–89; 113–130).

Influențată de scrierea cursivă greacă și de cea slavonă, grafia manuscrisului se caracterizează prin folosirea mai multor procedee de suprascriere a slovelor și, parțial, a unor semne diacritice, fără ca acestea să aibă vreo valoare strict fonetică.

Erorile de scriere, firești în procesul elaborării manuscrisului, nu se răsfrâng în mod direct asupra conținutului, în persoana lui Ioan Crăciun având un reproducător de copii cu o practică însemnată în folosirea alfabetului chirilic, cu o stăpânire bună a caligrafiei.

Referințe bibliografice

1. AVRAM, Andrei, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești*, București, 1964.
2. BĂRBULESCU, Ilie, *Fonetica alfabetului chirilic în textele române din veacul XVI și XVII în legătură cu monumentele paleo-, sârbo-, ruso- și româno-slave*, București, 1904.
3. CHIVU, Gheorghe, *Codex Sturdzanus*. Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text și indice de cuvinte de ~, București, 1993.
4. DENSUSIANU, Ovidiu, *Istoria limbii române. Vol. II. Secolul al XVI-lea*. Ediție îngrijită de prof. univ. J. Byck, București, 1961.
5. GHEȚIE, Ion, *u final la Neculce*. În: „Limba română”, XX, 1971, nr. 5, p. 493–496.
6. GHEȚIE, Ion, *Contribuții la istoria trecerii lui ea la e (leage > lege)*. În: „Limba română”, XVII, 1968, nr. 6, p. 501–508.
7. GHEȚIE, Ion, *Noi contribuții la problema trecerii lui ea la e: leage > lege*. În: „Studii și cercetări lingvistice”, XXVII, 1977, nr. 1, p. 79–86.
8. GHEȚIE, Ion, *Din nou despre u final la Neculce*. În: „Studii și cercetări lingvistice”, XXIII, 1972, nr. 3, p. 309–311.
9. IONAȘCU, Al., *Cu privire la problema „diftongării” lui e și o accentuați în poziția ă, e*. În: *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, 1958, p. 425–432.
10. IORDAN, Iorgu, *Introducere la Ion Neculce, Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ed. a II-a, București, 1959.
11. IVANESCU, Gheorghe, *Problemele capitale ale vechii române literare*. În: „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, vol. XI–XII (1944–1945), p. 422–424.
12. JAGHIĆ, I. V., *Rassujdenija iujnoi slaveanskoj i russkoj stariny o tserkovno-slaveanskom jazyke*. Sobral i obiasnil I. V. Jaghić, München, 1968.
13. *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)* de Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frâncu, Ion Gheție, Alexandra Roman Moraru și Mirela Teodorescu. Coordonator: Ion Gheție, București, 1997.
14. PĂTRUȚ, Ion, *Rostirea nouă, două etc.* În: *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, 1958, p. 661–665.
15. ROSETTI, Al., *Despre u final la I. Neculce*. În: „Studii și cercetări lingvistice”, XXIII, 1972, nr. 2, p. 167–169.
16. ROSETTI, Al., *Istoria limbii române. 1. De la origini pînă la începutul secolului al XVII-lea*. Ediție definitivă, București, 1986.

17. ROSETTI, AL., CAZACU, B., ONU L., *Istoria limbii române literare, vol I, De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită. București, 1971.
18. STRUNGARU, Diomid, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice. I. Criteriile suprascrierii literelor*. În: „Limba română”, XI, 1961, nr. 5, p. 474–487.
19. TEODORESCU, Mirela, *Probleme de interpretare a grafiei textelor moldovenești (secolul al XVII-lea)*. În: „Studii și cercetări lingvistice”, XXI, 1970, nr. 2, p. 157–170.
20. TEODORESCU, Mirela, GHEȚIE, Ion, *Manuscrisul de la Ieud*. Text stabilit, studiu filologic, studiu de limbă și indice de ~, București, 1977.
21. URSU, N. A., *Problema interpretării grafiei chirilice românești din jurul anului 1800*. În: „Limba română”, IX, 1960, nr. 3, p. 33–46.
22. VEREBCEANU, Galaction, *Un manuscris al Sindipei de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Text*. În: „Philologia”, 2017, nr. 1–2, p. 35–55, nr. 3–4, p. 67–89, nr. 5–6, p. 113–130.
23. VEREBCEANU, Galaction, *Considerații filologice asupra manuscrisului Sandipa*. În: „Philologia”, 2019, nr. 3–4, p. 49–63.
24. VÎRTOSU, Emil, *Suprascrierea slovelor chirilice*. În: „Limba română”, VIII, 1964, nr. 2, p. 120–148.